

Kerkük'ten Türkiye'ye Yapılan Göçler (1980-1991)

Bilge Yasemin Alabaş*

Türkmenlerin Irak'a Yerleşmesi ve Türkmen Kelimesinin Anlamı

Jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip olan Irak'a Türkmenlerin girişi 650 tarihinde gerçekleşmiştir¹. Türkmenlerin üstün savaş yetenekleri İslâm kumandanlarının dikkatini çekmiş ve daha Emeviler döneminde orduda önemli görevler almaya başladıkları görülmüştür². Abbasiler döneminde ise özellikle Halife Me'mun³ ve halefi Halife Mu'tasım'ın⁴ iktidarları sırasında daha da sıklaşmıştır. İlerleyen süreçte Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 15 Aralık 1055'te Bağdat'a girmiş, böylece yeni bir Türk dalgası Selçuklularla birlikte başlamıştır. Bu Selçuklu dalgasının önceki Türk dalgasından farkı onlara Irak'ı fetheden bir savaşçı gözüyle bakılması olmuştur⁵. Türk hâkimiyeti Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Musul ve Kerkük'ü alması ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde de Musul'un eyalet haline getirilmesi, Bağdat'ın Osmanlı idaresine alınmasıyla devam etmiştir⁶.

Türkmen kelimesi ise Irak'ta yaşayan Türkler için etnik bir terim olarak kullanılmaktadır⁷. Türk veya Türkmen arasında bir fark bulunmakta mıdır? Bu soruyu ortaya çıkaran Türkmen kavramını inceleyecek olursak, "Türkmen" adının tanımı ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügat-it Türk adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'a göre Türkmen ifadesi Büyük İskender

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri/TÜRKİYE, bilgeyaseminlabas@gmail.com

1 Erşat Hürmüzlü, *The Turkmen and Iraq Homeland*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.16.

2 Suphi Saatçi, *Irak Türkmenleri*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2003, s. 21

3 Halife Me'mun iktidar tarihleri 813 - 833 yılları arası yirmi yıllık süreci kapsamaktadır. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 62.

4 Halife Mu'tasım'ın halifelik tarihi: 833 - 842 arasındadır. Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831 - 1914)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 54.

5 Erşat Hürmüzlü, *The Turkmen and Iraq Homeland*, s. 18.

6 İsmet Binark, "Irak Türkleri", *Kardaşlık Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Ocak 1999, s.11.

7 Güçlü Demirci, "Irak Türklerinin Demografik Yapısı", *Türkler Ansiklopedisi*, C 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 611.

döneminde geçmektedir. Büyük İskender Türk ülkelerine yöneldiği sırada Balasagun'da oturan üzerinde Türk çizgileri bulunan bu 24 kişiye "Türkmânend" demiş ve tabir bu şekilde ortaya çıkmıştır⁸. İslâm dünyasında İslâm'a giren Türk zümrelerine "Türkmânend" denildiği ve buradan "Türkmen" adının türediği şeklindeki izahı kabul görmüştür⁹. İbrahim Kafesoğlu'nun aktardığına göre Kaşgarlı Mahmut; "*Bu Oğuzlar, umumi "Türk" adı yanında, yine siyasi bir isimlendirme olarak "Türkmen" adını da taşıyorlardı ki, Müslüman ülkelere geldikten sonra İslam kaynaklarında bu isimle de anılmışlardı.*" ifadesi yer almaktadır¹⁰. Türkmenlerin İslâmiyet'i kabul eden Türk zümrelerinin öncülere olmaları yüzünden bunlara yakın oturan ve İslâmiyet benimseyen Oğuzlara "Türkmen oldu" denilmiştir¹¹. Prof. Dr. Faruk Sümer'e göre Türkmen adı, XI. yüzyıldan itibaren İslam ülkeleri ile kurulan ticari ilişkiler neticesinde çoğunlukla İslam dinine giren Oğuz boylarına verilmiştir. Ebû'l Fida'ya göre Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde yaşayan Türklerin Müslüman olanlarına Türkmen denilmiştir. Türkmen adıyla ilgili birbirinden farklı birçok görüş ortaya atılmıştır. Hepsinin ortak çıkarımı olarak Türkmenlerin Türk'ten ayrı bir soy belirtmediği, sadece Oğuzların Müslüman olan kısmına denildiği görülmektedir¹². Türkmen ifadesinin geçtiği bir diğer yer olan Lozan Konferansı'nda ise İngiliz Hükûmeti; "Bu Türkler Osmanlı değildir, isimleri Türkmendir" ifadesini kullanmışsa da İsmet İnönü bu söyleme cevaben Türk ve Türkmen kelimelerinin aynı şeyi ifade ettiğini dile getirmiştir¹³.

Türkmen Yerleşim Bölgesi: Kerkük

Musul Vilayeti'ne bağlı Şehr-i Zûr Sancağı'nın merkez idaresi olan Kerkük, Ravendüz, Salahiye, Erbil, Ranya, Köy Sancak adlı kazalardan meydana gelmekteydi. Kerkük 1862 yılında bir ara sancak olarak Bağdat'a bağlanmış ise de 1878 yılında Musul Vilayeti yeniden oluşturulduğu sırada, Kerkük'te "Şehr-i Zûr" sancağı olarak Musul Vilayeti'ne bağlanmıştır¹⁴. Kerkük, Erbil, Süleymaniye'yi içine alan Musul Vilâyetinin akıbeti 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile "Musul meselesi" olarak ortaya çıkmış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra

8 "Türkmenler", *Türk Ansiklopedisi*, C 32, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, s. 433.

9 Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 31-32.

10 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 153-154.

11 Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 31-32.

12 İlhan Yılmaz, "Geçmişten Günümüze Irak Politikası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 5, S. 12, Bahar 2006, s. 127-142.

13 Raif Karadağ, *Musul Raporu*, Kilim Yayınları, İstanbul 2003, s. 189-190.

14 Remzi Kılıç, "Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası", *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül, Ankara 2007, s. 256.

Türkiye-İngiltere arasında bir diplomasi savaşına dönüşmüştür¹⁵. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mayıs 1920 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında, “*Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan sınır meselesi tespit edilirken, millî hududumuz, İskenderun’un güneyinden geçip, doğuya doğru uzanarak, Musul, Kerkük ve Süleymaniye’yi içine alır*” demiş ve Musul meselesine bakış açısını ortaya koymuştur¹⁶. Irak’ta zorluk çekeceğini anlayan İngilizler 11 Ekim 1920’de Iraklılardan oluşan bir hükûmeti kurma yoluna gidilmiş, alenacele Mekke Şerifi Hüseyin’in oğlu Faysal getirilerek 23 Ağustos 1921’de taç giydirilerek Irak Krahi ilân edilmiştir¹⁷.

Mondros mütarekesinden sonra yaklaşık 4 yıl süren Anadolu’daki Türk-Yunan Savaşını Türklerin kazandığını dünya kamuoyuna duyuran Mudanya Mütarekesi devam ederken, mütarekenin ortaya çıkaracağı barış anlaşması için İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile TBMM Hükûmetini, 13 Kasım 1922 günü İsviçre’nin Lozan şehrinde başlayacak olan Yakın Şark İşleri Hakkında Lozan Barış Konferansı’na davet etmiştir¹⁸. Konferansta Musul Meselesi hakkında neticeye varılamadığından İngiltere, statükonun korunması ve bu topraklarda herhangi bir değişiklik yapılmaması şartıyla meselenin bir yıl içinde taraflar arasında halledilmesi, halledilmezse Cemiyet-i Akvam’a sevki ile neticelenmesini talep etmiştir¹⁹. Türkiye her ne kadar Musul konusunda İngiliz görüşüne karşı itirazında diretmiş ise de 5 Haziran 1926’da “Ankara Antlaşması” imzalanarak Musul Irak’a bırakılmıştır²⁰. Türkiye, Ankara Antlaşması ile Musul’da yalnızca petrolü ve topraklarını değil soydaşlarını da kaybetmiştir. 1926’dan sonra Türkmenler unutulmuş ve makûs talihleriyle baş başa kalmışlardır²¹.

Göç Kavramı Kerküklü Türkmenlere Yönelik Katliamlar

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğündeki tanımına göre göç, ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireyler ile toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret,

15 Ümit Ertuğrul, *Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 134.

16 Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003, s. 492.

17 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1969, s. 5.

18 Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Lozan Konferansında Musul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 10, S. 18, Aralık 2007, s. 129.

19 Saatçi, *age.*, s. 158-159.

20 İbrahim Erdal, "Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-İrak İlişkileri ve Sadabad Paketi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 5, October 2012, s. 98.

21 Ertuğrul, *age.*, s. 219.

muhaceret olarak tanımlanmaktadır²². Orta Doğu'da uluslararası çatışmaların merkezi konumundaki Irak'ta savaşlar, etnik çatışmalar ve doğal felaketler sık sık yaşanmıştır. Bu bakımdan Irak, uluslararası göçün daima merkezi konumunda olmuştur²³. Irak'ın aslı unsuru içerisinde yer alan Türkmenler, Iraktaki can ve mal güvenliklerinin sağlanabilmesi için Irak'ta uygulanan Araplaştırma politikası ile kendi kimliklerinden vazgeçerek Arap kimliğini kabul etmeye zorlanmıştır. Bu zorlamalara siyasi baskı ve silahlı çatışmalar da eklenince önceleri yükseköğrenim amacıyla, daha sonra da baskı ve zulüm politikaları yüzünden göç olgusuyla karşı karşıya kalmışlardır²⁴. Türkmenlerin göç ettikleri yıllara bakılacak olursa eğer %80'inin onar yıl arayla iki büyük dalga halinde, 1980 Irak-İran savaşında ve 1990 Körfez savaşında yaşandığı ve kitlesel göç özelliği taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkmenler, savaşlar, etnik ayrımcılık, ekonomik nedenler ve can güvenliği nedeniyle göçe zorlanmış ve göç etmek zorunda kalmıştır²⁵.

Anadolu'dan koparılan Türkmenlere yönelik ilk büyük hadise 14 Temmuz 1958 sabahı muhalefet askerî bir darbe ile mevcut Irak hükümetini devirmiş ve cumhuriyet ilân edilmiştir²⁶. Yeni iktidar 27 Temmuz 1958 tarihinde geçici bir anayasa ile vatandaşlık eşitliğini iptal ederek "Irak'ın varlığı bütün vatandaşların iş birliği, haklarının korunması ve hürriyetlerinin güvenceye alınması esasları üzerine kurmuştur. Araplar ve Kürtler bu vatanda ortaklardır ve Irak'ın birliği çerçevesi içerisinde millî hakları korunur" ifadelerine yer vermiştir. Bu çerçevede Kürtler korunacak bir azınlık olarak değil ilk defa yönetime "ortak" olarak kabul edilmiş, Irak Türkmenleri ilk defa azınlık statüsüne indirilerek isimlerinden dahi bahsedilmemiştir²⁷. Bu arada krallık döneminde yurt dışına kaçan siyasi suçlular, yeni rejim tarafından affedilmiştir. Bunun üzerinde 11 yıldır sürgünde olan Molla Mustafa Barzani Moskova'dan Bağdat'a dönmüştür. Bu durum Kürtleri cesaretlendirmiş, hayallerindeki Kürdistan'ın ekonomik kaynağı için zengin

22 Buket Akıncı, Ahmet Nergiz ve Ercan Gedik, "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, C 1, S. 2, Temmuz-Aralık 2015, s. 61.

23 İbrahim Sirkeci, *Hısa Nakanishi, Sorunlu Bölgelerde Göç*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara, Ankara 2008, s. 31.

24 Ahmet Murath, "Irak'tan Türkiye'ye Türkmen Göçü", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, Sistem Yayınları, İstanbul 2006, s. 129.

25 Murath, *age.*, s. 129.

26 Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 8.

27 Hürmüzlü, *age.*, s. 8.

Babagürgür petrol yataklarının bulunduğu Kerkük'ü kendilerine hedef olarak belirlemişlerdir²⁸.

14 Temmuz 1958 cumhuriyet devriminin yıldönümünde sokaklara silahlı Kürtler ile hükümetin milis kuvvetleri yerleştirilmiştir²⁹. İlk hadiseler 18.50'de ortaya çıkmaya başlamıştır³⁰. Halk, 14 Temmuz kahvesinin önüne geldiğinde bir el ateş edilmiş kahve sahibi ve Kerküklü Osman Hıdır hunharca katledilerek katliamın ilk şehidi olmuşlardır³¹. Kerim Türkmen 1959 katliamıyla ilgili aktardıkları şunlardır³²:

“Barzani'nin Suriye'de eğittiği Kürt komünistlerin önderliğinde yapılan katliamda ben 7 yaşındaydım. 3 gün 3 gece sürdü. Evlere kapatıldı kimse dışarı çıkamadı ve sokaklarda insanlarımız sürüklendi. Katliamdan önce Kürtlerle akrabaydık ancak katliamdan sonra düşmanlık başladı.”

Mahir Nakip olay gününe dair şunları eklemiştir³³:

“1959 katliamından büyük yara alan bir aileyiz. Ailemizden üç şehit verdik. Amcam Abdülğani Nakip hunharca katledildi. Yunus amcamın iki kızı Hilâl ve Leyla'nın kocaları Ata Hayrullah ve İhsan Hayrullah'dır. 1959 şehitler kervanının lider kadrosudur ve bizim damatlarımızdır.”

Mahir Nakip'in akrabası Binbaşı Ata Hayrullah boğazına ip takılarak sokaklarda sürüklenmiş, karakol önüne getirildiğinde can çekişirken su istemesinin karşılığı olarak vücudu ikiye ayrılmıştır³⁴. Ata Hayrullah'ın kanlar içinde kalan naaşını daha sonra bir ağaca asarak “Alın Türkmen etinden kilos...” şeklinde bağmışlardır³⁵. Kerkük de yaşanan olayla ilgili dönemin başbakanı Adnan Menderes'e Irak

28 Suphi Saatçi, *Irak'ta Türk Varlığı*, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 211.

29 Güçlü Demirci, "Irak Türklerinin Demografik Yapısı", *Türkler Ansiklopedisi*, C 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 81.

30 Milliyet Gazetesi, 25 Temmuz 1959, s. 5.

31 Erşat Hürmüzlü, *The Turkmen Reality in Iraq*, Kirkuk Foundation Publications, İstanbul, 2009, s. 98.

32 Kerim Türkmen, Doğum tarihi ve yeri 1952, Kerkük, Mesleği: Sanat Tarihi Profesörü, Eğitim Durumu: Lisans Ankara Üniversitesi Klasik Arkeoloji, Doktora Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi, Medeni hali: Evli, 1 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 17.11.2016.

33 Mahir Nakip, Doğum tarihi ve yeri 1952, Zaho, Mesleği: İşletme profesörü, Eğitim Durumu: Lisans Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yüksek Lisans Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Doktora Gazi Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 2 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 23.11.2016.

34 *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1959, s. 5.

35 Şemsettin Küzeci, *Kerkük Katliamları*, Tekno-Ed Yayınları, Ankara 2004, s. 58.

Türkleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Başbakanı Enver Yakupoğlu'nun gönderdiği telgrafla Irak'ın kuzeyinde askerî bir isyanın ortaya çıktığını bir milyon soydaşımızın malının ve canının tehlikede olduğunu bu yüzden soydaşlarımızın emniyeti için gerekli alakanın gösterilmesini rica etmiştir³⁶. Türkmenler Adnan Menderes'e gönderdikleri raporda Irak hükûmetleri tarafından sistemli bir şekilde Türkmenlere yönelik imha siyaseti uyguladığını can ve mal güvenliklerinin sağlanarak müdafaa edilmelerini istemişlerdir³⁷.

Katliamda hayatını kaybedenlerin sayısı gazetelerde belirli bir tutarlılık içerisinde yer almamaktadır. Hürriyet Gazetesi'nin, Beyrut merkezli haberine göre 27 ölü 250 yaralı vardır³⁸. Hemen akabinde 30 Türkmen'in katlinin teyit edildiğine yönelik haberler Yeni Sabah gazetesinde yer almıştır³⁹. Katliama şahit olan Abdülhalik Beyatlı'nın İstanbul'a geldiğinde basına verdiği demeçte katliamda 500-1000 kişinin öldüğünü söylemiştir⁴⁰. 22 temmuzda Şam Associated Press merkezli habere göre ise 850 kişinin hayatını kaybettiğine yönelik haberler yer almıştır⁴¹. Milliyet Gazetesinin 26 temmuz tarihli haberinde ise Kerküklü Türkmenlerin parça parça buldukları şehitlerin cenazesini sessizce kaldırdıklarını, Küçük Zap sahillerinde ise 50 kadar kemik gövde ve başın bulunduğu yazmaktadır⁴². 13 Ağustos 1959 tarihli habere göre 30'a yakın Türkmen'in katledildiği bilgisi yer almıştır⁴³. Katliama şahitlik eden Suphi Saatçi ve Erşat Hürmüzlü sözlü olarak yapmış olduğum röportajlarında 25 kişinin hayatını kaybettiği ancak Kerküklü Türkmenlerin asla göç etmedikleri bilgisini vermiştir⁴⁴. Soykırım yanı sıra şehir yağmalanmıştır⁴⁵.

36 BCA, Fon Kodu: 030. 01. 00, Yer No: 123. 790. 03.

37 BCA, Fon Kodu: 030. 01. 00, Yer No: 63. 386. 22.

38 *Hürriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1959, s. 1.

39 *Yeni Sabah Gazetesi*, 26 Temmuz 1959, s. 5.

40 *Yeni İstanbul Gazetesi*, 25 Temmuz 1959, s. 1.

41 *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1959, s. 1.

42 *Milliyet Gazetesi*, 26 Temmuz 1959, s. 5.

43 *Vatan Gazetesi*, 13 Ağustos 1959, s. 1.

44 Suphi Saatçi, Doğum tarihi ve yeri 1946, Kerkük, Mesleği: Yüksek Mimar Eğitim Durumu: Lisans Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 1 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016., Erşat Hürmüzlü, Doğum tarihi ve yeri, 1943 Kerkük, Mesleği: Avukat, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni hali: Evli ve 3 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

45 Suphi Saatçi, "Kerkük'te Bayrak Zorbalığı", *Kardaşlık Dergisi*, Yıl 19, S. 73, Ocak - Mart 2017, s. 3.

Kerkük'te yiyecek sıkıntısının baş göstermesi ve elektriklerin kesilmesiyle iltica beklentisi ortaya çıkmıştır⁴⁶. Irak Hükümeti, Iraklıların Kerkük dışına göç etmesini yasaklamıştır. Kanundan daha önce göç etmiş olan Türkmenlere ise Irak'a geri dönmezse mallarına el konulacağına yönelik açıklama yapılmıştır⁴⁷. Son Posta gazetesinin haberlerine göre Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan olaylardan sonra içerisinde kadın ve çocukların bulunduğu 98 kişilik bir aşiret Türkiye'ye iltica etmiştir⁴⁸. Yeni Sabah Gazetesinde de bu bilgiyi doğrulayacak şekilde Irak'ın bazı aşiretlerinin Cizre civarına bazı ilticalar olduğu ifadeleri yer almıştır. Ancak buradaki haberde dikkati çeken bir husus vardır. Göç edenlerin Türkmen değil de Kürt olduğu bilgisi yer almaktadır⁴⁹. Kerkük Vakfı'nda yapılan görüşmelerde genel olarak ifade edilen göç hareketlerinin fazla olamadığına yönelik bilgiyi teyit eden Suphi Saatçi'den aldığımız bilgiler şu şekildedir⁵⁰:

“Yaşanan katliama rağmen Türkmen göçlerinin en az hatta yok denecek seviyede olduğu yıldır 1959. Kısa süreliğine yeniden katliam olur korkusuyla belki şehir değiştirme yaşanmış olabilir. Mesela Kerkük'ten Bağdat'a geçme gibi ama Türkiye'ye göç etmemişlerdir. Çünkü Türkmen bulunduğu devlete bağlıdır. Vatanını kolay kolay terk etmez. “

Kerkük katliamıyla beraber Iraklı Türkler için artık resmen “Türkmen” denilmeye de başlanmıştır. Konuyla ilgili Suphi Nazım Salihi'nin aktardıkları şunlardır⁵¹:

“Biz ezelden beri bu topraklardaydık. Kafkasya'dan 1854'teki Rus katliamından önce geldik. 1700'lerde olabilir. Bu topraklarda ve Anadolu'da kendimi sadece Türk olarak görüyorum. Dedelerim Kerkük'ün beylerbeyiydi. Kerkük kal'asının tam ortasında topraklarımız vardı. 1958'e kadar da hiçbir zaman Türkmen kelimesini işitmedim. Kuruluşlarımızdan da bu bellidir. Örnek verecek olursak “Irak Türk Öğrencileri Birliği”, “Irak Türk Kasapları Birliği” diyorduk.”

1961'den itibaren Kasım'ın yönetimi zayıflamaya başlamış ve Arap Sosyalist

46 *Son Posta Gazetesi*, 22 Temmuz 1959, s. 7.

47 *Son Posta Gazetesi*, 28 Temmuz 1959, s. 1.

48 *Son Posta Gazetesi*, 18 Temmuz 1959, s. 1.

49 *Yeni Sabah Gazetesi*, 21 Temmuz 1959, s. 1.

50 Suphi Saatçi, Doğum tarihi ve yeri 1946, Kerkük, Mesleği: Yüksek Mimar Eğitim Durumu: Lisans Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 1 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

51 Suphi Nazım Salihi, Doğum tarihi ve yeri 1943, Kerkük, Mesleği: Asker, Eğitim Durumu: Irak Harp Okulu, Medeni hali: Evli, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

Baas Partisi ile iş birliği yapan bir grup subay, 8 Şubat 1963'te darbe yapmıştır⁵². Darbeden sonra Ulusal Devrim Komuta Konseyi Albay Abdulselam Arifi cumhurbaşkanlığına, Baas Partili Hasan El-Bekr'i de başbakanlığa getirmiştir⁵³. Abdulselam Arif 1966'da helikopter kazası geçirerek hayatını kaybetmiştir. Yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçmiştir⁵⁴.

1963-1968 yılları arası Irak'a göre 1959 ihtilâlinde sonra en istikrarlı ve en huzurlu dönemi olarak sayılabilmektedir. 1968'den sonra Türkmenler için yeni sıkıntılar başlamıştır⁵⁵. 17 Temmuz 1968 tarihinde Sosyalist Arap Baas Partisi bir darbesi gerçekleştirmiştir⁵⁶. General Hasan El- Bekr cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, Baas Partisi genel sekreterliği ve Devrim Komuta Konseyi başkanlığı makamlarını doldurmuştur. Yardımcısı ise ismini ilerleyen süreçte sıkça zikredeceğimiz Saddam Hüseyin'dir⁵⁷. 14 Temmuz 1959 Türkmen katliamından sonra toplu bir katliam hareketi yaşanmamıştır. Ferdî uygulamalar görülmüş, kişiler elektrikli sandalyelerde veya çeşitli işkence metotlarıyla öldürülmüştür. 7 Temmuz 1970'te Kerkük'te kurşunlanan Türkmen Mehmet Fatih Remzi Saatçi, Kerkük Emniyet Müdürlüğünde elektrikli sandalyede şehit edildikten sonra cesedi yol kenarına bırakılan Hüseyin Ali Demirci örnek verilebilir. Türkiye'de de gazetelerde olayın duyulmasının ardından Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Türkiye'deki kişilerin Türk-İrak ilişkilerini bozma amacıyla bu tip haberlerin yapıldığını açıklayarak yaşananları yalanlamıştır⁵⁸.

Irak Hükûmeti sert politikalara devam etmiş, 12 Nisan 1975 tarihinde 2457 numaralı resmî gazetede çıkan karara göre Türkmenlerin yerleri ve tarlalarının Araplara kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda 135.022 dönüm arazi istimlâk edilmiştir. Bir dönümü 2,5 Dinar karşılığı istimlâk edilmiştir⁵⁹. Kerkük şehrinin adına bile tahammül edemeyen Irak yönetimi 1976'da bu tarihi Türk şehrinin adını "millileştirme" anlamına gelen "al-Tamim" olarak değiştirmiştir⁶⁰.

52 Abdullah Karahisarlı, "Irak Türkmenleri", *Turan Stratejik Araştırma Merkezi Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi*, Yıl 2, S. 5, Kış 2010, s. 80.

53 William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s. 129.

54 Saatçi, *Irak'ta Türk Varlığı*, s. 226.

55 Demirci, *age.*, s. 86.

56 Ferhat Güngör, "Orta Doğu Denkleminde Irak Türkleri ve Geleceği", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C 1, S. 2, Aralık 2014, s. 22.

57 Polk, *age.*, s. 132.

58 Demirci, *age.*, s. 108.

59 Demirci, *age.*, s. 14 -15, 82.

60 Saatçi, *Irak'ta Türk Varlığı*, s. 240.

Peki Türkmenlere karşı yapılan bu nefret söylemleri ve Türkmenleri asimile etmenin kökeninde yatan sebep Türkmenlerin Osmanlı bakiyesi olmasından kaynaklanmaktaydı. Türkmenlerin bir gün Türkiye'ye bağlanmak isteyebileceği veya Türkiye'nin Musul, Kerkük, Telafer'deki Türkmen nüfusu bahane ederek bu petrol şehirlerini bir gün topraklarına katmak isteyebileceği ihtimaliydi⁶¹. Türkmenleri asimile etmek ve Türkmen bölgelerini Araplaştırmak amacıyla baskı, tehdit, göçe zorlama, kimlik değiştirme, topraklarına zorla el koyma yöntemlerine başvurulmuştur. Peki bu süreçte göçlerin seyri nasıldı sorusunun cevabını Habip Hürmüzlüden almaktayız⁶²:

“1970'lere kadar Türkmenlere fazla bir baskı olmadığı için göç hareketi de yoktur. 1970 öncesi ve sonrasındaki göç hareketi ise siyasi manâ taşımamaktadır. Türkmenler eğitim amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Asıl siyasi amaçlı göç hareketi 1978-1979 -1980'de başlamıştır.”

General Ahmet Hasan el-Bekir'in 16 Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin lehine başkanlıktan çekilmesi üzerine Irak'taki tüm denetim Saddam Hüseyin'in eline geçmiştir⁶³. Saddam Hüseyin yönetimi, Ocak 1980 tarihinde aldığı bir kararla, Irak Türkmenlerini topluca güneye ve oralarda Araplar arasında üç ayrı (Kut, al-İmara ve Samava) bölgeye yerleştirme kararı almıştır. Ancak Eylül 1980 tarihinde çıkan İran-İrak Savaşı nedeniyle bu girişiminden vazgeçmiştir⁶⁴. Saddam, Türkmen askerleri cephenin hep ön tarafına göndermiştir⁶⁵. Saddam Hüseyin'in yönetimi bir taraftan Türkmenleri cephede telef ederken bir taraftan da Türkmenlerin ileri

- 61 Mustafa Ziya, Doğum tarihi ve yeri 1959, Kerkük, Mesleği: Mühendis, Eğitim Durumu: Lisans: Süleymaniye Üniversitesi Jeoteknik Bölümü, Yüksek Lisans: Musul Üniversitesi Jeofizik Bölümü, Doktora: Bağdat Üniversitesi Deprem Mühendisliği, Post-Doktora: İzis Üniversitesi Deprem Mühendisliği Yüksek Enstitüsü Sismoloji Mühendisliği Üsküp, Medeni hali: Evli ve 2 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 25.12.2015.
- 62 Habip Hürmüzlü, Doğum tarihi ve yeri 1933, Kerkük, Mesleği: Avukat, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi (1954), Yüksek Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni hali: Evli ve 4 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 23.11.2016.
- 63 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 29, Özel S. II, Temmuz 2009, s. 1328.
- 64 Güngör, s. 23-24. 22 Eylül 1980'de başlayan Irak-İran savaşı ülkede yüz binlerce insan kaybına, milyarlarca dolarlık zarara, huzurun, barışın ve düzeninin bozulmasına yol açtı. Sekiz sene gibi uzun süren bir savaşın sonunda, 20 Ağustos 1988'de ateşkes imzalandı. 1990 yılında 1975 Cezayir Antlaşması tekrar onaylanarak barış sağlanmıştır. Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze...", s. 1328.
- 65 Osman Oğuz, "Irak Türkmenlerinin Yalnızlığı", *Kardaşlık Dergisi*, S. 36, Yıl 9, Ekim-Aralık 2007, s. 21.

gelen isimlerini idam sehпасına çıkarmıştır⁶⁶. 22 Mart 1979'da Türkçülük suçunu isnat edilerek tutuklanan Nejdet Koçak, emekli Albay Abdullah Abdurrahman, iş adamı Âdil Şerif 16 Ocak 1980 tarihinde idam edilmiştir⁶⁷. Türkmenler bu şartlar altında göç etmekten başka çare bulamamıştır⁶⁸.

1981 yılında Irak'ın resmî gazetesi El-Vakai El Irakiyye'de yayınlanan bir karar gereğince Türkmenlerin Irak'ın güneyine sürülerek Arap bölgelerinde Türkmenlerin erimesi amacı güdülmüştür⁶⁹. Baas yönetiminin gizli emriyle hareket eden sivil emniyet mensupları ve ajanlar, Türk iş adamlarına saldırılar düzenlemiştir⁷⁰. 1988 yılından sonra Türkiye'nin Irak'tan dolayı maruz kaldığı sığınma olayları ülke açısından siyasal ve sosyal sorunlara neden olmuştur. 1988-1991 yılları arasında üç ayrı zamanda Irak kaynaklı sığınma olayları meydana gelmiştir. Yumurtalık boru hattını kapatma kararı alan Türkiye aktif olarak Irak'a karşı batılıların ve İslam ülkelerinin yanında yer almıştır⁷¹. Irak yönetimi için Türkiye'ye gitmiş olmak veya Türk vatandaşlığına geçmiş olmak bile suç teşkil ettiğinden dolayı aslen Iraklı bir Türkmen olan ancak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmiş olan Mahir Oktay, Türkiye Cumhuriyeti pasaportu ile Irak'ı ziyareti sırasında Kerkük şehrinde iken kaçırılmıştır. 1989 yılında ailesine Irak emniyet mensuplarıncı idam infaz belgesi teslim edilene kadar kendisinden yedi yıl hiç haber alınmamıştır⁷².

Saddam Hüseyin'in petrol ihracatını kolaylaştırmak için 2 Ağustos 1990'da⁷³ Kuveyt'i işgalinden sonra, ABD'nin girişimleriyle, BM devreye girerek 6 Ağustos 1990 tarihinde Irak'a ambargo kararını uygulamıştır. Konsey 29 Kasım'da ise 678 sayılı kararla Irak'a Kuveyt'ten çekilmesi için 15 Ocak 1991 tarihine kadar zaman tanımıştır. Ancak Saddam Hüseyin Kuveyt'in işgali ile İsrail'in Filistin'i işgali arasında bağ kurmuş, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini İsrail'in Filistin'den çekilmesi şartına bağlamıştır. BM'nin 678 sayılı kararla belirttiği tarihten iki gün sonra, yani 17 Ocak 1991'de, ABD ve müttefikleri Irak ve Kuveyt'teki tesislere

66 Suphi Saatçi, *Irak'ta Türk Varlığı*, s. 244.

67 Pamukçu, *age.*, s. 116.

68 Habip Hüürmüzlü, Doğum tarihi ve yeri 1933, Kerkük, Mesleği: Avukat, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi (1954), Yüksek Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni hali: Evli ve 4 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 23.11.2016.

69 *Irak Türklerinin Kaderi*, Irak Türkmen Kültür Derneği, Ankara 2004, s. 8-9.

70 Saatçi, *Irak Türkmenleri*, s. 260.

71 Ertuğrul, *age.*, s. 224.

72 Ziyat Köprülü, *İnsan Hakları Açısından Irak Türkleri*, Ankara 1992, s. 18.

73 Polk, *age.*, s. 159-160.

yoğun bir hava bombardımanına başlamıştır. Hava bombardımanı 24 Şubat'taki kara harekâtına kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar Çöl Kalkanı (Desert Shield) olarak isimlendirilen harekâtın adı bu tarihten sonra Çöl Fırtınası (Desert Storm) olmuştur⁷⁴. Kara harekâtı yalnızca 100 saat sürmüş ve 28 Şubat 1991 tarihinde Körfez Savaşı sona ermiş, ABD 28 Şubat'ta ateşkes ilân etmiştir⁷⁵.

Irak'ta Körfez Savaşı'ndan sonra zor durumda kalan halk uygulanan ambargo ile büsbütün sefalete sürüklenmiştir. Halkta açlık ve sefaletin yanı sıra anarşi de baş göstermiş, Irak'ın güneyindeki şiiiler yönetim aleyhine ayaklanmıştır. 18 Mart 1991'de de Kerkük'te de kuzeyden gelen Kürtlerin başlattığı bir isyan hareketi meydana gelmiştir⁷⁶. Irak kuvvetleri ülkenin kuzey ve güneyinde çıkan Kürt ve Şii ayaklanmalarını şiddetli bir şekilde bastırmıştır⁷⁷. Ardından binlerce yıldır bu topraklarda ayaklanmayı hiçbir zaman düşünmeyen şehirli, kasabalı Türkmenlere doğru yönelen⁷⁸ Saddam Hüseyin'in Cumhuriyet muhafızları birliği tank, topçu tüfekleri ve helikopter desteği ile Kerkük ve civar kasabaları bombalamıştır. Masum insanlara işkence ederek sokaklarda ölüme terk etmişlerdir. Selahattin vilâyetine bağlı Tuzhurmatu ilçesi ve Tazehurmatu kasabasına, daha sonra Altunköprü nahiyesine saldırarak evlerde bulunan erkekleri genç, yaşlı demeden toplayıp yargılamadan kurşuna dizilmiştir. Halk Selahattin kasabasına kadar çeşitli araçlarla ve yaya olarak evlerini terk edip, Türkiye ve İran'a kaçmaya başlamıştır⁷⁹. Irak yönetiminden kaçan bu halkın 15.000 kadarı Şemdinli ve Yüksekova bölgelerine yerleştirilmiştir. 7000 kişi ise İran'a sığınmıştır. Irak yönetiminin bu zalimce uygulamalarını protesto etmek amacıyla İstanbul'da Irak başkonsolosluğu önünde gösteri yapan topluluğa, içerden otomatik silahlarla ateş açılması üzerine 2 kişi ölmüştür⁸⁰. 28 Mart 1991 günü toplama kamplarına gönderilenlerden hiçbir haber alınamamıştır. Bu hadiseden birkaç hafta sonra yüzden fazla kişinin cesetlerinin atılmış olduğu toplu mezarlara rastlanmıştır. Aralarında Altunköprü ahâlisi olduğu gibi Kerkük ve Tazehurmatu'dan hedefsiz bombardımanlardan kaçmış olan vatandaşların da bulunduğu yaşları 10 ila 66 arasında 102 ceset bulunmuştur⁸¹. Irak, Araplaştırma politikası ile ülkenin etnik yapısını değiştirmeye

74 Özdemir, *age.*, s. 231.

75 Özdemir, *age.*, s. 231.

76 Saatçi, *Irak'ta Türk Varlığı*, s. 249.

77 Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze...", s. 1328-1329.

78 Küzeci, *age.*, s. 190.

79 Köprülü, *age.*, s. 44.

80 Güngör, *age.*, s. 24.

81 Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s. 68.

çalışmıştır. Türkmenler bu etnik politikalarından dolayı daima mağdur olmuştur. Irak'ın dâhil olduğu savaşlar ve özellikle Kürtlerle olan silahlı iç çatışmalar zaten zarar görmüş etnik yapıya daha da zarar vermiştir. Irak Türkmenlerinin göçü, bu büyük tablonun bir parçasıdır. Türkmenler, etnik temizlik ve onun dolaylı etkilerinden kaçarak Türkiye ve diğer Avrupa ülkelerine göç etmiştir.⁸⁰ Anadolu'ya savaştan sonra sığınmacı olarak göç eden Türkmenlerin büyük zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını görmekteyiz. 1991 yılında göç eden Kemal Beyatlı, Türkiye'ye geldiklerinde Hakkâri'de bir kampta kaldıklarını aktarmıştır. Sağlık koşulları çok ağır olan kamp sürecinde ne olursa olsun Türkiye'nin her zaman yanlarında durduğunu dile getirmiştir⁸². Önceleri yükseköğrenim amacıyla ülkelerinden ayrılan Türkmenler, siyasi baskı ve silahlı çatışmalar yüzünden göç etmiştir. Özellikle Musul ve Kerkük'te her üç Türkmen hanesinden birinin en az bir ferdi göç etmiştir⁸³. Saddam Hüseyin'in baskı politikasından kaçan Türkmenler için özellikle 1991'den sonra Irak'ın kuzeyinde oluşturulan güvenli bölge bir geçiş noktası olmuştur. Saddam'ın bu bölgeye müdahale edememesi, çok sayıda Türkmen'in Irak'ın kuzeyine yerleşmesine ve buradan Türkiye'ye kaçmasına sebep olmuştur. Hatta Irak'ın kuzeyindeki güvenli bölgeye kaçak geçişi sağlayan bir sektör oluştuğu ifade edilmektedir. Örneğin Musul'dan Erbil'e göç eden dört kişilik bir aileden yaklaşık 140-150 bin Irak dinarı alındığı ifade edilmektedir. O dönemde devlet dairesinde çalışan bir mühendisin maaşının 3 bin dinar olduğu düşünüldüğünde rakamın büyüklüğü ortaya çıkmaktadır⁸⁴. Türkiye'ye sığınan Türkmenler bir de Irak'a iade edilme korkusu yaşamıştır. Türkmenler, Irak'a iade edilmemek için dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'den yardım istemişlerdir. Türkmenlerin bu isteğine karşılık Süleyman Demirel "Türkiye Cumhuriyeti bin beş yüz kardeşine bakacak güce sahiptir." ifadelerini kullanmıştır. İsmet Sezgin ile görüşen Irak Millî Türkmen Partisi genel sekreteri başkanlığındaki Türkmen heyeti çeşitli sebeplerle geri dönen bütün Türkmenlerin ya idam edildiklerini ya da Irak zindanlarında çürümeye terk edildiklerini iletmiştir⁸⁵. Göç sonucunda Irak'taki Türkmen nüfusu azalırken Türkiye'de kayda değer bir Türkmen nüfusu oluşmakta, ancak Irak'taki nüfusun azalmasından dolayı Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde Türkmenlerin taleplerinin gerçekleşme ihtimali zayıflamaktadır⁸⁶.

82 Kemal Beyatlı, Doğum tarihi ve yeri: 1958, Kerkük, Mesleği: Makina Mühendisi, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 2 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

83 Muratlı, *age.*, s. 129.

84 Orta Doğu Stratejik Araştırmaları Merkezi, s. 9.

85 Salih Güney, "Türkmenleri Ölümüne Yollamayın", *Kerkük Dergisi*, Yıl 2, S. 7, Ocak 1992, s. 24.

86 Sirkeci, Nakanishi, *age.*, s. 36.

Sonuç

Irak'ın Kuzeyinde yaşayan Türkmenler, burada müstakil bir devlet olarak Selçuklu Devletini, ardından Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletini kurmuş, bu devletlerin yıkılmasının ardından bölgeye Osmanlı Devleti hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ile bölgedeki Türkmen nüfusu daha da pekişmiştir.

Irak'ın kuzeybatısından başlayan ve güneydoğusunda biten Kerkük, Erbil, Süleymaniye eyaletlerini içine alan Musul Vilâyeti Türkmen yerleşim bölgeleridir. Bu bölgeler I. Dünya Savaşından sonra İngiltere tarafından işgal edilmiş, 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile de Anadolu'dan koparılarak Irak Devletine bırakılmasından sonra başlayan süreçte Türkmenlerin daima baskı altında tutulmasına karar verilmiştir. 14 Temmuz 1959 Kerkük katliamında 30'a yakın Türkmen'in katledilmiş, Irak'tan kaçarak Türkiye sınırına gelen mülteciler olmuşsa da bunların Türkmen oldukları bilgisi teyit edilmemiştir. Türkmenlerle yapılan görüşmelerde 1959 Kerkük katliamından sonra da Türkmenlerin asla göç hareketine girişmedikleri ifade edilmiştir. Katliamdan sonra hemen her Türkmen'in evinde bulunan Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafları kaldırılmak zorunda kalmıştır. Türkmenler bu yüzden Celal Bayar'ın veya Türk yazarların fotoğraflarını koymuşlar, Iraklı bir görevli gelip sorduğunda ise dedemiz şeklinde cevap vermişlerdir.

1963-1968 yılları arası Türkmenler için rahat geçmişse de 1968'den sonra sıkıntılar başlamış, Türkmenlere yönelik toplu katliamların yerini de tepki çekmemesi adına doğal ölüm olarak gösterilmeye çalışılan ferdi ölümler almıştır. Hasan El-Bekr'in Saddam Hüseyin lehine yönetimden ayrılmasından sonra Türkmenler için daha kötü günler başlamış, 1980 tarihinde Irak Türkmenlerinin yetiştirdiği ender isimlerden Bağdat Üniversitesi öğretim görevlisi Necdet Koçak emekli Albay Abdullah Abdurrahman ve iş adamı Âdil Şerif Türkçülük suçu isnat edilerek tutuklanmış ve 16 Ocak 1980 tarihinde idam edilmiştir. Bu tarihten sonra Irak Türkmenlerinin göç hareketi başlamıştır. Tarih boyunca Irak Türkmenlerinin maruz kaldığı toplu katliam hareketine Saddam Hüseyin bir yenisini ekleyerek 28 Mart 1991 tarihinde Altunköprü'de çoğunluğu çocuk ve yaşlı olmak üzere 102 kişiyi katletmiştir. Saddam Hüseyin, Türkmenleri ya cephede ya da özel olarak kurduğu Cumhuriyet Muhafızları ile telef etmesinin sonucunda binlerce Türkmen ya şehit düşmüş ya da göç etmiştir.

Kaynaklar

Akıncı Buket, Nergiz Ahmet ve Gedik Ercan, “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, C 1, S. 2, Temmuz-Aralık 2015.

Değerli Esra Sarıkoyuncu, “Lozan Konferansında Musul”, *Balkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 10, S. 18, Aralık 2007.

Demirci Güçlü, “Irak Türklerinin Demografik Yapısı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Erdal İbrahim, “Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-Irak İlişkileri ve Sadabad Paktı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 5, October 2012.

Ertuğrul Ümit, *Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Gündüz Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Güney Salih, “Türkmenleri Ölümüne Yollamayın”, *Kerkük Dergisi*, Yıl 2, S. 7, Ocak 1992.

Güngör Ferhat, “Orta Doğu Denklemine Irak Türkleri ve Geleceği”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C 1, S. 2, Aralık 2014.

Hürmüzlü Erşat, *Irak Türkleri*, Irak Milli Türkmen Partisi Yayınları, Ankara 1994.

Hürmüzlü Erşat, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Hürmüzlü Erşat, *The Turkmen and Iraqi Homeland*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.16. Suphi Saatçi, *Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 21 Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 62.

Kafesoğlu İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

Karadağ Raif, *Musul Raporu*, Kilim Yayınları, İstanbul 2003.

Karahisarlı Abdullah, “Irak Türkmenleri”, *Turan Stratejik Araştırma Merkezi Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi*, Yıl 2, S. 5, Kış 2010.

Kılıç Remzi, “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”, *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül, Ankara, 2007.

Kısıklı Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003.

Kurşun Zekeriya, Davut Hut, “Irak'ın Bağımsızlığı Sonrası Dönem”, *Kardaşlık Dergisi*, S. 37, Mart 2008.

Küzeci Şemsettin, *Kerkük Katliamları*, Tekno-Ed Yayınları, Ankara 2004 .

Muratlı Ahmet, “Irak'tan Türkiye'ye Türkmen Göçü”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, Sistem Yayınları, İstanbul 2006.

Marufoğlu Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, İsmet Binark, “Irak Türkleri”, *Kardaşlık Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Ocak 1999
Güçlü Demirci, “Irak Türklerinin Demografik Yapısı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 611.

Oğuz Osman, “Irak Türkmenlerinin Yalnızlığı”, *Kardaşlık Dergisi*, S. 36, Yıl 9, Ekim-Aralık 2007.

Özcan Mesut, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul 2003.

Özdemir Erol, “Türk Dış Politikası Açısından Bir Kriz Örneği: I. Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar (1991)”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, C 1, S. 1, Temmuz 2016.

Pamukçu Ekrem, “Nejdet Koçak (7 Nisan 1939-16 Ocak 1980)”, *Nejdet Koçak Albümü*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2007

Polk William R., *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları, İstanbul 2007,

Saatçi Suphi, *Irak'ta Türk Varlığı*, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996

Saatçi Suphi, “Kerkük'te Bayrak Zorbalığı”, *Kardaşlık Dergisi*, Yıl 19, S. 73, Ocak-Mart 2017, s. 3.

Sirkeci İbrahim, Hisae Nakanishi, *Sorunlu Bölgelerde Göç*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara, Ankara 2008,

Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1969,

Taştan Yüksel, “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2008, s. 315.

Yeşilbursa Behçet Kemal, “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 29, Özel S. II, Temmuz 2009,

Yılmaz İlhan, “Geçmişten Günümüze Irak Politikası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 5, S. 12, Bahar 2006

Yılmaz Durmuş, *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Yayınları, Konya 2003

Irak Türklerinin Kaderi, Irak Türkmen Kültür Derneği, Ankara 2004

“Türkmenler”, *Türk Ansiklopedisi*, C 32, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 433

Milliyet Gazetesi 25 Temmuz 1959, s. 5. 22 Temmuz 1959, s.1. 26 Temmuz 1959, s. 5. 18 Mart 1961, s. 1.

Yeni Sabah Gazetesi, 15 Temmuz 1959, s. 1. 26 Temmuz 1959, s. 5. 21 Temmuz 1959, s. 1.

Hürriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1959, s. 1.

Yeni İstanbul Gazetesi, 25 Temmuz 1959, s. 1.

Vatan Gazetesi, 13 Ağustos 1959, s. 1.

Son Posta Gazetesi, 22 Temmuz 1959, s. 7. 28 Temmuz 1959, s. 1. 18 Temmuz 1959, s. 1.

BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01, Yer No: 253. 49. 11.

BCA, Fon Kodu: 030. 01. 00, Yer No: 123. 790. 03.

BCA, Fon Kodu: 030. 01. 00, Yer No: 63. 386. 22.

BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01, Yer No: 253. 49. 11.

BCA, Fon Kodu: 030. 01. 00, Yer No: 123. 790. 03.

BCA, Fon Kodu: 030. 01. 00, Yer No: 63. 386. 22.

Beyatlı Kemal, Doğum tarihi ve yeri: 1958, Kerkük, Mesleği: Makina Mühendisi, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 2 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

Hürmüzlü Habip, Doğum tarihi ve yeri 1933, Kerkük, Mesleği: Avukat, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi (1954), Yüksek Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni hali: Evli ve 4 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 23.11.2016.

Hürmüzlü Erşat, Doğum tarihi ve yeri, 1943 Kerkük, Mesleği: Avukat, Eğitim Durumu: Lisans Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni hali: Evli ve 3 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

Nakip Mahir, Doğum tarihi ve yeri 1952, Zaho, Mesleği: İşletme profesörü, Eğitim Durumu: Lisans Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yüksek Lisans Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Doktora Gazi Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 2 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 23.11.2016.

Saatçi Suphi, Doğum tarihi ve yeri 1946, Kerkük, Mesleği: Yüksek Mimar Eğitim Durumu: Lisans Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Medeni hali: Evli ve 1 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

Salih Suphi Nazım, Doğum tarihi ve yeri 1943, Kerkük, Mesleği: Asker, Eğitim Durumu: Irak Harp Okulu, Medeni hali: Evli, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 13.08.2016.

Türkmen Kerim, Doğum tarihi ve yeri 1952, Kerkük, Mesleği: Sanat Tarihi Profesörü, Eğitim Durumu: Lisans Ankara Üniversitesi Klasik Arkeoloji, Doktora Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi, Medeni hali: Evli, 1 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 17.11.2016.

Ziya Mustafa, Doğum tarihi ve yeri 1959, Kerkük. Mesleği: Mühendis, Eğitim Durumu: Lisans: Süleymaniye Üniversitesi Jeoteknik Bölümü, Yüksek Lisans: Musul Üniversitesi Jeofizik Bölümü, Doktora: Bağdat Üniversitesi Deprem Mühendisliği, Post-Doktora: İziş Üniversitesi Deprem Mühendisliği Yüksek Enstitüsü Sismoloji Mühendisliği Üsküp, Medeni hali: Evli ve 2 çocuk babası, Derleyen: Bilge Yasemin Ergün, Mülakat tarihi: 25.12.2015.

